

A líraolvasás lehetőségei

A lírai alkotások értelmezésének és elméletének máig központi, sokat vitatott fogalma a „lírai szubjektivitás”. Az 1970-es évek óta folyó legújabb kutatások messze eltávolodtak attól a felfogástól, amely szerint a „lírai alany” vagy „lírai én” csupán a műnem meghatározásának egyik kritériumát jelenti és az irodalomtudományban mára egyre nagyobb teret nyer a lírai szubjektivitás kérdéseinek azon vizsgálata, amely magukhoz a versekhez, illetve a versek megértéséhez segít hozzá.

Líraolvasásunk hagyománya a „lírai én” (Hegel) és az „élmény” (Dilthey) fogalmának vonzáskörében alakult. Hegel esztétikájában a költészet a szubjektív én-kifejeződés művészete, amennyiben a költeményben egy konkrét szubjektum, a költő nyilvánul meg, és emberileg általános érvényű kijelentéseivel utánérzésre, átélésre készíti az olvasóját. Ez az elképzelés azon a másikon alapul, amely egy lírai (vagy bármely irodalmi) szöveg én-kijelentését egyfajta közvetítőként gondolja el az individuum (a költő) és az általános érvényű olvasat között. Ugyanide vezethető vissza Dilthey költészetelmélete is, amely, jóllehet a lírai alanyt szintén a költő személyével azonosítja, mégiscsak felismeri az élmény (bármely emberi élmény észlelete, tapasztalata) fiktív voltát és ennek értelmében kapcsolja össze élmény és költészet fogalmát. Ilyen értelemben a „lírai alany” és az „élmény” azon olvasás figurái, amely a lírai szöveg számára ezeket egységes (jelentés-teli) centrumként tételezi.

Ennek az iránynak első kritikáját a szövegközpontú strukturalista iskolák dolgozták ki, melyek abból a szempontból vizsgálták egy szöveg struktúráját, hogy miképpen alakul benne nyelvilag a szubjektivitás: hogyan jön létre és miként jelenik meg. Ezzel a lépéssel azonban nemcsak a szubjektivitás kérdésének nyelvi perspektívái nyíltak meg, hanem a szöveg dimenziói is kitágultak: intertextuális teret nyitottak az irodalmi hagyományok kontextusában. A szubjektivitás ilyen irányú vizsgálatainak történetére és nyelviségére nyitottak horizontot. Az irodalmi tradíciókra vonatkozó kutatások pedig oda vezettek, hogy magának a lírai szubjektivitásnak az identitása vált problematikusává. (1) Nem lehet ugyanis szem elől téveszteni, hogy a lírai szövegek alanya „kijelentő alany” és ezen mivoltában nem lehet úgy fiktív (2), ahogyan egy regény elbeszélője fiktív. A lírai alkotás mint írott szöveg visszavonhatatlanul elválasztott szerzőjétől, ilyen értelemben az autobiografikus olvasat mint értelemadó olvasat többé már nem érvényes. Ám valahogyan mégiscsak kell olvasni a szerzőt (a feltüntetett nevet) és valahogyan hallani kell a lírai én hangját.

Az utóbbi évtized(ek)ben ilyen irányú kísérletek jellemzik a magyar irodalomtudományt is. Elsősorban a (széles értelemben vett, máig kitartó) modernség költészete igényelte a „lírai én” és „élmény” egységes képzetét megszüntető újraolvasást. *Menyhért Anna* tanulmánykötete is ennek szellemében született, a szerző többek között olyan költők alkotásait vizsgálja, akiket a fentebb vázolt, autobiografikus olvasatok fényében kanonizált a marxista irodalomtudomány és így váltak az irodalomoktatás „érettségi tételeivé” – megkérdőjelezhetetlen érvényességgel. *Ady Endre, József Attila, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc és Tandori Dezső* költészetét a líraolvasás lehetőségeit szélesebb értelemben elgondoló értelmezői iskolák alapján olvassa *Menyhért*.

A kötetben legtöbbször hivatkozott elméleti szerző, *Paul de Man* líraolvasásra vonatkozó írásai határozzák meg *Menyhért* értelmezési stratégiáját: „A »hang« érzékelése Paul de Man szerint a líraolvasás alakzatteremtő aktusainak alapja (»Az igény, hogy a

lírai szöveget megértsük, egybeesik a beszélő hang realizálásával«), vagyis líraolvasási hagyományainkból következik a »hang« beleolvasása a szövegbe, az általában az egyes szám első személyben álló igealakoknak az »alany« beszédeként való értelmezése és így a hang (vagy arc) megalkotása a szövegben; a grammatikai szerkezet antropomorfizálása, amelynek segítségével az olvasó megszólítottként érezheti magát, mintegy a szövegnek tulajdonítva azt, ahogy saját szerepét kijelöli benne.” Adorno esztétikája szerint a lírai hang realizálása egy én-adás (Ich-Setzung), egy tisztán nyelvi folyamat, amely a mindenkori líranyelv realitását létrehozni hivatott. Ez a felismerés nyitotta meg az utat afelé, hogy a „lírai én” diszkurzusa olvasójától függően alakulhasson. Az autobiografikus én eleve a műben benne értett (szerzői névvel ellátott) instancia, azonban ennek az autobiografikus gesztusnak az én-adás beszédaktusának retorikájával való összeolvasása létrehoz egy második, referenciális olvasatot, amely megakadályozza a szerzővel egységes „lírai én” és az „én” általános érvényű kijelentésének elgondolhatóságát, mert csak azt engedi nyelvi konstitúcióként értelmezni, amely az első (autobiografikus) olvasatban a szubjektivitás és élményszerűség inszcenírozásaként jelent meg. Visszatérve tehát Menyhért líraértelmezési eljárásához elmondható, hogy a szerző ennek tudatában beszél a költészetről.

A két olvasat együttműködtetése legsikerültebben Szabó Lőrinc ‚Tücsökzené’-jének értelmezésében valósul meg, hiszen éppen ebből a szempontból válik problematikusá a verskötet: „Általában nagyon kevés az olyan tanulmány, amely a ‚Tücsökzene’ szövegeivel, illetve azok működési mechanizmusával és felépítési elveivel – az időszemlélet sajátosságain kívül – foglalkozna; a vizsgálatok többnyire a műben felmerülő témák csoportosítására, felsorolására, illetve a témák életrajzi háttérének vizsgálatára koncentrálnak. Ennek oka érthető: a ‚Tücsökzene’ alapvetően önéletrajzi fogantatású.” Menyhért szerint ez a tény viszont nemhogy megkönnyítené az olvasást, hanem éppen megnehezíti, mert ellenáll a más (nem autobiografikus) olvasatoknak. Ugyanez a probléma Kosztolányi ‚Esti Kornél éneke’ című verse kapcsán is felmerül, mivel a vers „státusza a prózai szövegekhez képest határozódik meg; mintegy bizonyítékul, illusztrációul szolgál arra nézve, hogy Esti Kornél valóban Kosztolányi alakmása, alteregója, mivel a vers Kosztolányi ars poeticája, amelyet Esti Kornél szerepébe bújva fejt ki, s így Esti Kornél nem más, mint Kosztolányi énjének kivetített másik fele.” Itt még nehezebb feladatként mutatkozik az önéletrajzi olvasás hagyományának megtörése, mert a vers intertextuálisan is az autobiografikus olvasatot kontextualizálja. Mindkét esetben olyan „elemzés” vezet eredményhez, melyben a szerző a lírai szövegek szemantikai hálójában kérdez rá újra az irodalomtudomány által korábban rögzített trópusok értelmére, és a költemények retorikájának kibontásával, a fent említett második (referenciális) érvolvasat létrehozásával vizsgálja felül a lírai szövegek autobiografikus olvasatának érvényességét. Az Ady-líra esetében a vissza-visszatérő szimbólumok

A két olvasat együttműködtetése legsikerültebben Szabó Lőrinc ‚Tücsökzené’-jének értelmezésében valósul meg, hiszen éppen ebből a szempontból válik problematikusá a verskötet: „Általában nagyon kevés az olyan tanulmány, amely a ‚Tücsökzene’ szövegeivel, illetve azok működési mechanizmusával és felépítési elveivel – az időszemlélet sajátosságain kívül – foglalkozna; a vizsgálatok többnyire a műben felmerülő témák csoportosítására, felsorolására, illetve a témák életrajzi háttérének vizsgálatára koncentrálnak. Ennek oka érthető: a ‚Tücsökzene’ alapvetően önéletrajzi fogantatású.”

ismerőssége és autobiografikus olvasata okoz nehézséget, ugyanis az irodalomtudományban az Ady-verseknek olyan olvasata kanonizálódott, amely a szimbólumokat közvetve és közvetlenül az „én”-re és annak viszonyaira vonatkoztatja. Az ilyen értelmezésekről írja a szerző: „Mindezen hadműveletek [tudnillik elemzések] célja annak az illúzióknak a fenntartása, hogy az »én« az öt megjelenítő trópusok előtt és azokon kívül is létezik, vagyis önazonos, ismerős, akinek önazonosságát és ismerősségét a szimbólumképzés révén az olvasó újrafelismeri.” Ennek az illúzióknak a lerombolását Menyhért a versek szimbólumainak (elsősorban a „lelkem” szimbólumnak), illetve a „szimbólum” Peirce-i elmélete alapján rögzült jelentésének újraszituálásával viszi véghez.

A Tandori-művek recepciójának áttekintése jó bizonyítékul szolgál arra, miként válhat egy szerző neve körül kialakult mítosz, egy szerzői név kanonizálása az olvasás trópusává. A Tandori-jelenséggel ilyen értelemben mindenképpen szembesülnie kell az olvasásnak akár a hetvenes, akár a nyolcvanas vagy kilencvenes évek Tandori-recepcióját tekintve. A mítosz a „kortárság” olvasási alakzatával sem kerülhető meg (amint ezt Menyhért erre vonatkozó kísérlete is bizonyítja), vagyis nem az a feladat, hogy a Tandori-jelenségről tudomást sem véve kezdjünk valamit az életművel (amelynek tetemes mennyisége már önmagában véve is mítoszgyanús), hanem éppen a Tandori-jelenség dekonstruktív újraszituálása jelenthetné a Tandori-művek olvasásának revízióját, amelyre *Farkas Zsolt* is vállalkozott.

Menyhért Anna tanulmánykötetének mindegyik itt említett példája azt bizonyítja a számunkra, hogy nemcsak a szerzői nevek és a művek, hanem azok olvasatai is ki vannak téve a kanonizáció folyamatának. Ezért válik a mindenkori kritika feladatává a történetileg távol került és idegenné vált olvasatok újraolvasása is – a kortárs alkotók olvasása mellett –, hogy azokat a megértés számára jelenkorivá tegye.

MENYHÉRT Anna: „Én”-ek éneke. Orpheusz Kiadó, Bp, 1998.

Jegyzet

- (1) STIERLE, Karlheinz : *Die Identität des Gedichts*. In: *Identität*. Hg. Odo Marquard und Karlheinz Stierle, *Poetik und Hermeneutik VIII*. Wilhelm Fink Verlag, München, 1979. 505-552. old.
 (2) HAMBURGER, Käte : *Die Logik der Dichtung*. Klett-Cotta Verlag, München, 1957. 208. old.

Sz. Molnár Szilvia